

ALEKSANDRA BANASZKIEWICZ*

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

TECHNIKI PROWADZENIA KSIĄG RACHUNKOWYCH W UJĘCIU HISTORYCZNYM

Słowa kluczowe: księgowość podwójna, techniki prowadzenia ksiąg rachunkowych, zasada podwójnego zapisu.

Klasyfikacja JEL: G39, M41.

Abstrakt: Badacze historii rachunkowości są zgodni co do tego, że system rachunkowości podwójnej nie jest wynalazkiem jednego człowieka czy też dziełem przypadku. Prawdopodobnie jest on wynikiem prób i doświadczeń podejmowanych przez wielu kupców i bankierów w różnych miastach włoskich.

Na przestrzeni lat system księgowości podlegał doskonaleniu. Najstarszą techniką prowadzenia księgowości jest metoda włoska, nazywana inaczej wenecką. Do końca XVIII wieku w ramach księgowości podwójnej powstało kilka sposobów dokonywania zapisów w księgach handlowych. Najczęściej stosowane to: metoda włoska, francuska i niemiecka. W XIX i XX wieku rozwinęły się kolejne metody księgowości, takie jak np. metoda amerykańska.

BOOKKEEPING TECHNIQUES IN HISTORICAL PERSPECTIVE

Keywords: bookkeeping techniques, double accounting, the principle of double-entry.

JEL Classification: G39, M41.

Abstract: Accounting history researchers agree on the fact that a double accounting system is not an invention of one man, or by chance. This is probably the result of tests and experiments carried out by a number of merchants and bankers in various Italian cities.

Data wpłynięcia: 22.11.2012; data zaakceptowania: 25.02.2013.

* Dane kontaktowe: aleksandra.banaszkiewicz@umk.pl, Katedra Rachunkowości, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, ul. Garbina 13a, 87-100 Toruń, tel. 56 611 47 65.

Over the years, the accounting system was improved. The oldest technique is the method of Italian bookkeeping, otherwise known as Venetian accounting. By the end of the eighteenth century as part of a double accounting was created a few ways to make entries in the books trade. The most commonly used is the method: Italian, French and German. Nineteenth and early twentieth century brought new accounting methods, such as the American method.

Translated by Aleksandra Banaszekiewicz

■■■ WSTĘP

Rachunkowość jako dyscyplina naukowa ma długą i bogatą przeszłość, jednak jej historia nie jest powszechnie znana. Jak pisze Andrzej Kardasz (2002: 159): „nie ma wielu dostępnych źródeł, z których zainteresowani mogą zaczerpnąć stosowną wiedzę. Nie prowadzi się systematycznych studiów nad ewolucją poglądów o rachunkowości i w rachunkowości”. Już z przedstawionego cytatu można wysnuć wniosek, że dzieje rachunkowości jako obszar badawczy są niedoceniane i spychane na margines w badaniach naukowych. A przecież historia stanowi próbę wyjaśnienia teraźniejszości przez odwołanie się do przeszłych wydarzeń. Tym samym pełne zrozumienie rachunkowości jest możliwe tylko przez poznanie jej historii. Jak pisze Witold Byszewski (1912: 11–12): „kto zna tylko współczesny stan jakiejś sprawy naukowej, zna tylko obraz bez głębi, bez zasadniczych podstaw, dopiero historyczne poznanie nauki, poznanie dróg rozwoju, które ją do dzisiejszego stanu doprowadziły, pozwala się należycie orientować, pozwala pojąć rzeczywisty organizm wiedzy”. Ciągłość historyczna, jak i korzystanie z wielowiekowych doświadczeń ma zatem duże znaczenie dla rozwoju i praktyki rachunkowości.

Celem artykułu jest przedstawienie podstawowych technik prowadzenia ksiąg rachunkowych stosowanych na przestrzeni wieków do momentu ich zastąpienia programami komputerowymi.

1. GENEZA RACHUNKOWOŚCI PODWÓJNEJ

Korzeni rachunkowości jako systemu informacji ekonomicznej należy szukać w czasach średniowiecza. Przyjmuje się, że w okresie od XII do XIV wieku ukształtowały się zasady współczesnej rachunkowości opartej na podwójnym zapisie w zamkniętym zespole kont. Jej narodziny wiążą się z koleją z zastosowaniem ewidencji należności i zobowiązań. Jak wiadomo, użyczenie własnych pieniędzy lub też rzeczy na zasadzie pożyczki powoduje, że osoba pożyczająca

ca staje się dłużnikiem i spoczywa na niej obowiązek zwrotu długu, natomiast osoba udzielająca pożyczki, czyli wierzyciel, ma prawo domagać się zwrotu pożyczonej sumy pieniężnej. Aby fakt udzielenia pożyczki nie uległ zapomnieniu oraz w celach kontrolnych, zaczęto zapisywać wszelkiego rodzaju operacje kredytowe (Kawa 1987a: 8). Pierwszym zachowanym dokumentem, w którym posłużono się wspomnianą wcześniej ewidencją, jest księga handlowa nieznanego bankiera florenckiego prowadzona w Bolonii w 1211 roku podczas odbywających się targów. Księga ta zawierała wpisy dotyczące poszczególnych dłużników. Była w niej podawana kwota udzielonej pożyczki, a pod nią kwota jej spłaty. W momencie uiszczenia długu oba zapisy przekreślano pionową kreską. Oprócz sumy długu, włoscy kupcy wpisywali do księgi również inne dane dotyczące dłużnika, przede wszystkim jego imię i nazwisko, a także podstawę i datę zadłużenia, wysokość oprocentowania, warunki spłaty kredytu. W miarę upływu czasu informacje na temat długu i jego spłaty zaczęto zapisywać nie jedna pod drugą, ale obok siebie. W pierwszej kolejności rejestrowano powstanie należności, a obok spłatę należności. Następnym krokiem stało się rejestrowanie własnych długów, przy czym dostrzeżono, że zapis w przypadku zobowiązań powinien mieć odwrotną kolejność: najpierw rejestracja spłaty zobowiązania, a potem – obok – rejestracja zaciągnięcia pożyczki. W ten oto sposób powstała reguła ewidencyjna zdarzeń gospodarczych o charakterze rozszczeniowym, czyli należności i zobowiązań (Peché 1988: 20–21). Po lewej stronie konta, posługując się zwrotem *debet dare* (w dosłownym tłumaczeniu „winien dać”), zapisywano własne świadczenia majątkowe na rzecz osób trzecich, czyli udzielone pożyczki i zwrócone własne długi, a po prawej stronie, wraz ze zwrotem *debet habere* (w dosłownym tłumaczeniu „winien mieć”), księgowano otrzymane świadczenia obce, czyli zwrot udzielonych pożyczek i otrzymane od innego podmiotu pożyczki. Zwroty *debet dare* i *debet habere* zostały zapożyczone z notarialnych dokumentów długów. Zapisy na kontach były ukierunkowane na przyszłe zdarzenia, w tym przypadku na zwrot długów i wierzytelności, czyli miały charakter prospektywny, co nadawało im jednocześnie wymiar praktyczny (Kawa 1987a: 13). W ten oto sposób doszło do ukształtowania konta dwustronnego. W historii takie konto można odnaleźć już w 1288 roku. W teorii rachunkowości działająca tak ewidencja należności i zobowiązań nosi nazwę księgowości pojedynczej. Pojedynczość tych ewidencji wynika z braku istnienia powiązań między nimi, a także z innymi zapisami dotyczącymi np. towarów.

W tym samym czasie dokonał się poważny postęp cywilizacyjny. Jednym z jego przejawów był fakt, że coraz więcej osób opanowywało umiejętność czytania, pisania i liczenia, a jednocześnie papier stał się towarem ogólnodostępnym. W kontekście rachunkowości należy zwrócić przede wszystkim uwagę na rozpowszechnienie się we Włoszech, począwszy od pierwszej połowy XII wieku, cyfr arabskich oraz dziesiętnego układu pozycyjnego. Natomiast z technicznego punktu widzenia prowadzenie ewidencji gospodarczej stało się łatwiejsze dzięki wprowadzeniu do użytku takich narzędzi, jak: gęsie pióro, inkaust czy liczydło (Skrzywan 1971: 28). Jednocześnie doszło do ożywienia handlu w basenie Morza Śródziemnego, w krajach Bliskiego Wschodu oraz Europy Zachodniej. Centrum życia gospodarczego stały się głównie miasta portowe Włoch, takie jak Wenecja i Genua, a także Mediolan, Siena i Florencja. W miastach tych miały swoje siedziby największe firmy kupieckie i bankierskie, które prowadziły handel towarowy i operacje bankowe m.in. z Hiszpanią, Francją, Belgią, Holandią i Anglią. To właśnie na potrzeby działalności handlowej Komuny Genueńskiej w 1340 roku zastosowano zestaw dwustronnych kont (Scheffs 1939: 37). Konta dłużników i wierzycieli występujące w ewidencji należności i zobowiązań powiązano wtedy z kontem kasy i kontami rzeczowymi, np. z kontem, na którym wykazywano stan towarów (Peché 1988: 23).

Zwiększenie liczby kont i ich wzajemne powiązanie spowodowało, że określone zdarzenie gospodarcze było księgowane jednocześnie dwa razy, np. spłata wierzytelności przez kupca była rejestrowana na koncie dłużników jako spłata (likwidacja) zobowiązania oraz na koncie kasy jako rozchód gotówki. W konsekwencji doprowadziło to do powstania zasady podwójnego zapisu, zgodnie z którą określone zdarzenie gospodarcze wywołuje dodatnie i ujemne, a także równoczesne zmiany w stanie majątkowym danego podmiotu gospodarczego (Gmytrasiewicz 1978: 35).

Na przełomie XIV i XV wieku pojawiło się konto kapitału, które służyło do rejestracji zmian w majątku własnym zachodzących na skutek ponoszenia strat lub uzyskiwania zysków podczas prowadzenia działalności gospodarczej (Wojciechowski 1964: 186). Kolejnym etapem było wprowadzenie konta zysków i strat, którego zadaniem była rejestracja wpływu prowadzonej działalności na majątek własny.

W ostatnim etapie kształtowania się systemu księgowości podwójnej nastąpiło wprowadzenie do księgi głównej konta o nazwie „Bilans”. Znalazło ono zastosowanie w momencie zamykania ksiąg handlowych do ostatecznego przeniesienia zapisów z wszystkich kont księgi głównej (Peché 1988: 24).

Prozaicznym powodem, dla którego wymyślono system księgowości podwójnej, był fakt, że twórcy rachunkowości nie znali liczb ujemnych. Dlatego też nie mogli zapisywać w jednej rubryce, nazwanej np. „gotówka”, wpłat i wypłat, czyli zwiększeń (liczba dodatnia) i zmniejszeń (liczba ujemna). Rozwiązaniem stało się więc zastosowanie konta w kształcie litery T, na którym to zapisywano zwiększenia po jednej, a zmniejszenia po drugiej stronie (Hendriksen, van Breda 2002: 63). Pełny system podwójnej księgowości, obejmujący również sporządzanie bilansu oraz rachunku zysków i strat, a także charakteryzujący się wysokim stopniem dokładności, został skonstruowany przez firmy handlowe i bankowe Toskanii oraz północnych Włoch na przestrzeni XIV i XV wieku (Skrzywan 1971: 29). Badacz rachunkowości A. Littleton wyróżnił siedem czynników, które przyczyniły się do powstania systemu podwójnej księgowości: własność prywatna, kapitał, handel, idea kredytowania, pismo, pieniądz i arytmetyka. Jego zdaniem czynniki te wystąpiły jednocześnie po raz pierwszy w średniowieczu, dając możliwość stworzenia systemu ewidencji zdarzeń gospodarczych (Alexander 2012).

2. TECHNIKI PROWADZENIA KSIĄG RACHUNKOWYCH

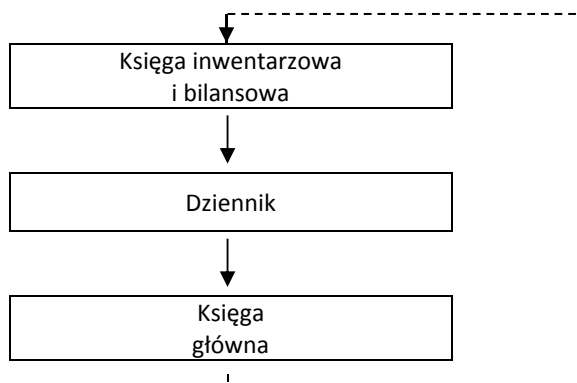
System księgowości podwójnej stopniowo przyjmował się na terenie Włoch, po czym zaczęto go również wprowadzać w całej Europie. Przyczyniły się do tego opracowania naukowe na temat rachunkowości. Jako pierwszy zasady księgowości opisał w 1458 roku Benedetto Cotrugli w książce zatytułowanej *O handlu i kupcu doskonałym* (Łuczaj 2003: 405). Praca Cotrugliego ukazała się drukiem dopiero w 1573 roku, dlatego też za pierwszego autora podręcznika rachunkowości przyjęto uważać Luca Paciolięgo, którego książka pod tytułem *Zasady arytmetyki, geometrii, proporcji i proporcjonalności* ukazała się w 1494 roku. Znajduje się w niej między innymi *Traktat o księgowości podwójnej*. Praca Paciolięgo powstała na podstawie obserwacji systemu księgowości stosowanego w Wenecji i jak sam autor wyjaśnia – nie można go utożsamiać z wynalazcą rachunkowości (Kawa 1994: 73).

2.1. Metoda włoska i jej odmiany

Istota metody włoskiej sprowadzała się do zasady, zgodnie z którą zapisy księgowo były dokonywane w dwóch księgach, a mianowicie w dzienniku i w księdze głównej. Dziennik miał postać oprawionej księgi, z ponumerowanymi stro-

nicami, przy czym każda stronica była w odpowiedni sposób porubrykowana. Zadanie księgowego wyposażonego w dziennik polegało na dokonywaniu chronologicznych zapisów w postaci tzw. sentencji, stanowiącej zwięzły opis zdarzenia wszystkich operacji gospodarczych. Z dziennika zapisy przenoszono codziennie, pozycja po pozycji, do księgi głównej, w której znajdowały się konta majątkowe, kapitałowe i wynikowe. Metoda ta sprawdzała się tylko w przypadku małych przedsiębiorstw, utrzymujących kontakty handlowe z niewielką grupą dostawców i odbiorców (Niemski 1947: 157). Rysunek 1 prezentuje schemat graficzny metody włoskiej.

Rysunek 1. Schemat graficzny metody włoskiej

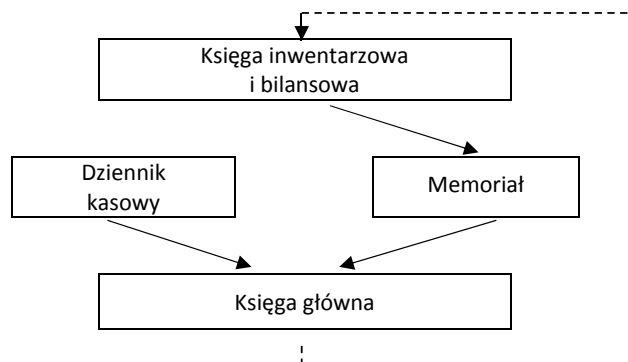

Źródło: Niemski 1947: 157.

W większych przedsiębiorstwach jeden księgowy nie był w stanie w ciągu jednego dnia przenieść z dziennika do księgi głównej wszystkich operacji księgowych. Zatrudnienie większej liczby pracowników w dużych firmach było więc jednoznaczne z podziałem dziennika. Kryterium podziału stanowił rodzaj transakcji gotówkowych, które dzielono na transakcje kasowe i transakcje kredytowe. Transakcje kasowe odnotowywano w dzienniku kasowym, a transakcje bezgotówkowe (kredytowe) w dzienniku o nazwie „memoriał” albo „primanota”. Na ogół dziennik kasowy był prowadzony w formie dwustronnej: lewa strona służyła do księgowania przychodów, a prawa – rozchodów gotówki, przy czym każdy zapis opatrywano również odpowiednią sentencją. Konto „kasa” zawarte w księdze głównej różniło się od pozycji w dzienniku kasowym tym, że przyjmowało obroty kasowe w sumach zbiorczych. Taka metoda księgowania wykształciła się

w końcu XVII wieku i przyjęła nazwę nowej metody włoskiej (Wojciechowski 1964: 70). Rysunek 2 prezentuje schemat graficzny nowej metody włoskiej.

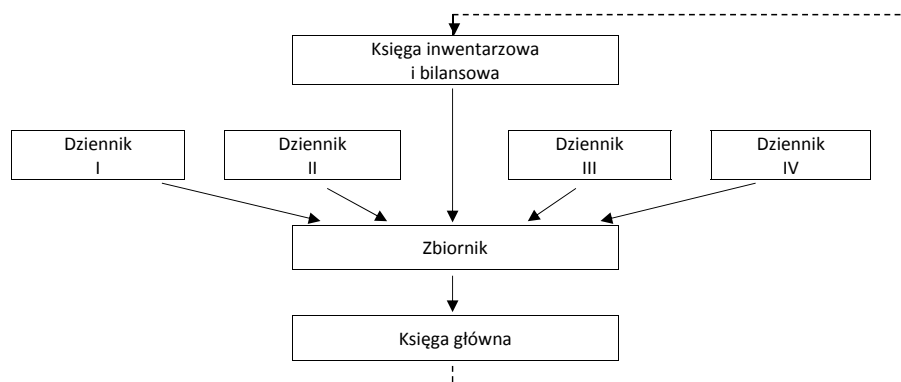
Rysunek 2. Schemat graficzny nowej metody włoskiej

Źródło: Niemski 1947: 159.

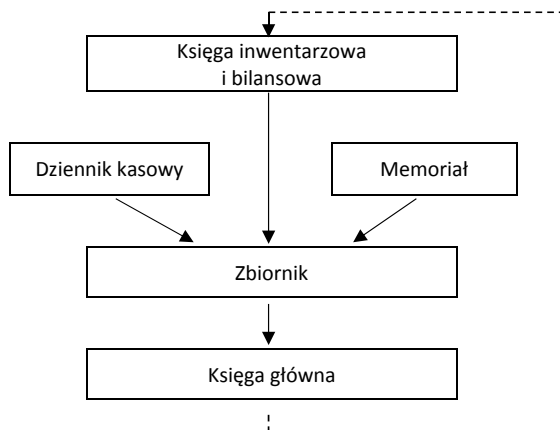
Kolejna modyfikacja metody włoskiej polegała na zwiększeniu liczby dzienników. W zależności od skali działalności przedsiębiorstwa, memoriał mógł funkcjonować jako jeden dziennik albo mógł zostać dodatkowo podzielony na kilka memoriałów, takich jak np. dziennik zakupu, dziennik sprzedaży, dziennik bankowy. Rozbicie dziennika na kilka memoriałów spowodowało, że przenoszenie zapisów do księgi głównej było znacznie utrudnione. Z tej też przyczyny wprowadzono dziennik zbiorczy, nazywany inaczej zbiornikiem, który służył jako ogniwo pomocnicze przy przenoszeniu zapisów z dzienników szczegółowych do księgi głównej. Zbiornik zmniejszał liczbę przenoszonych pozycji, co miało istotny wpływ na zwiększenie przejrzystości księgi głównej, przy czym należy zauważyć, że zapisy były w nim dokonywane okresowo, np. w odstępach tygodniowych. Metoda włoska w formie wielodziennikowej jest również nazywana metodą francuską, ponieważ za jej autora uważa się francuza De La Porte, który opisał ją w 1712 roku (Niemski 1947: 161). Na rysunku 3 przedstawiono schemat graficzny metody włoskiej wielodziennikowej (metody francuskiej).

Inną odmianą metody włoskiej jest metoda niemiecka. Korzysta ona z podziału dziennika na dwa rodzaje, tak jak to funkcjonuje w nowej metodzie włoskiej, a jednocześnie wprowadza do zapisów księgowych – tak jak w metodzie włoskiej wielodziennikowej (francuskiej) – zbiornik. Podstawowa różnica między metodą francuską a niemiecką sprowadzała się do tego, że większa liczba

Rysunek 3. Schemat graficzny metody włoskiej wielodziennikowej (francuskiej)

Źródło: Niemski 1947: 164.

dzienników stosowana w metodzie francuskiej pozwalała na ich klasyfikację właśnie na poziomie dzienników. W metodzie niemieckiej operacje gospodarcze były grupowane dopiero w zbiorniku (Wojciechowski 1964: 74). Przyпуска się, że autorem metody niemieckiej jest Helwig, który opisał ją w 1774 roku. Wzorował się on na pracy włoskiego księgowego Harattiego, który z kolei jako pierwszy zaproponował wprowadzenie kont syntetycznych (Scheffs 1939: 185). Rysunek 4 przedstawia schemat graficzny metody niemieckiej.

Rysunek 4. Schemat graficzny metody niemieckiej

Źródło: Niemski 1947: 163.

2.2. Metoda amerykańska (tabelaryczna)

Autorem metody amerykańskiej (tabelarycznej) jest Francuz, E. Degrange, który opracował ją na przełomie XVIII i XIX wieku (Peché 1988: 225). Podstawową cechą odróżniającą metodę włoską od amerykańskiej (tabelarycznej) jest dokonywanie zapisów księgowych tylko w jednej księdze, powstałej z połączenia dziennika i księgi głównej. Taka księga nosi zatem nazwę „Dziennik-Główna”. Ponieważ obowiązywała jedna księga, metoda ta pozwalała na zaoszczędzenie czasu, eliminowała bowiem proces przenoszenia zapisów z dziennika do księgi głównej. Dodatkowo, proces księgowania był uproszczony, ponieważ zapisywanie zdarzeń księgowych w postaci sentencji stało się zbyt proste. Rysunek 5 prezentuje schemat układu księgi „Dziennik-Główna”.

Rysunek 5. Schemat układu księgi „Dziennik-Główna”

Treść	Suma	Konto 1	Konto 2	Konto 3	ltd.	ltd.	ltd.	Konto n-3	Konto n-2	Konto n-1	Konto n

Źródło: Peché 1988: 226.

Główne zalety metody amerykańskiej były następujące (Matuszewicz, Matuszewicz 2001: 409):

- przejrzystość zapisów w księdze „Dziennik-Główna”,
- łatwość dokonywania i uzgadniania zapisów,
- łatwość wyszukiwania błędów księgowych.

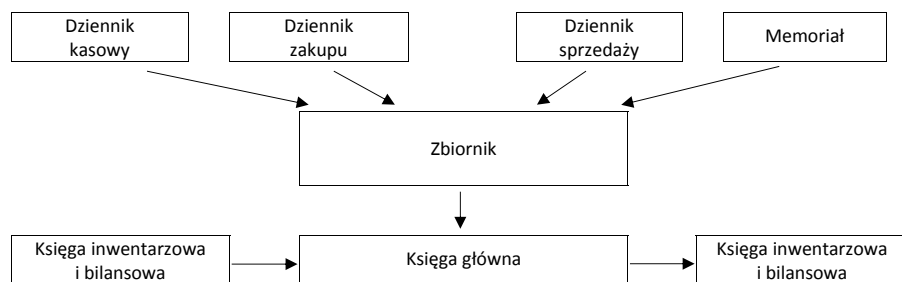
System ten miał również wady, takie jak (Matuszewicz, Matuszewicz 2001: 409):

- brak możliwości wprowadzenia podziału pracy, ponieważ księga „Dziennik-Główna” była przystosowana do prowadzenia tylko przez jedną osobę,
- duża możliwość popełniania błędów księgowych podczas przenoszenia obrotów kont z jednej strony księgi na następną.

Najbardziej istotnym mankamentem omawianej metody był jednak fakt, że wprowadzenie do księgi „Dziennik-Główna” zbyt dużej liczby kont powodowało, iż stawała się ona nieporęczna (Doraczyński, Nowicki, Wróblewski 1958: 42). Z tej też przyczyny metoda amerykańska dopuszczała oddzielenie

dziennika od księgi głównej. Dziennik amerykański służył do bieżącego księgowania w układzie chronologicznym operacji gospodarczych, które następnie były przenoszone do księgi głównej w sumach zbiorczych. W przypadku większych przedsiębiorstw możliwe było zastosowanie tzw. rozwiniętej metody amerykańskiej. Polegała ona na dalszym podziale dziennika amerykańskiego na szereg dzienników szczegółowych. Taki podział mógł np. obejmować: dziennik kasowy, dziennik zakupu towarów, dziennik sprzedaży towarów oraz memoriał. Podobnie jak w wielodziennikowej metodzie włoskiej, zapisy z amerykańskich dzienników szczegółowych były przenoszone w sumach ogólnych, najpierw do dziennika zbiorczego, a następnie do księgi głównej (Niemiński 1947: 170). Rysunek 6 prezentuje schemat graficzny systemu ksiąg według rozwiniętej metody amerykańskiej.

Rysunek 6. Schemat graficzny systemu ksiąg według rozwiniętej metody amerykańskiej

Źródło: Niemiński 1947: 171.

2.3. Metoda szachownicy

Metoda szachownicy została opracowana w końcu XIX wieku i polegała na prowadzeniu księgi głównej w formie luźnych arkuszy. Każdy arkusz miał liniaturę podobną do szachownicy. W pierwszej kolumnie wypisano konta, które obciążano, a w pierwszym wierszu – konta uznawane. Sumy operacji były natomiast odzwierciedlane w przekroju korespondujących kont (Gleich 1952: 173). Metoda ta wymagała prowadzenia dzienników oraz ksiąg szczegółowych. Jej istotną wadą był fakt, że na jednym arkuszu mogła zmieścić się ograniczona liczba kont. A z uwagi na to, że liczba kont, jakimi posługuje się przedsiębiorstwo, może być znaczna, a każde konto może korespondować z dowolnym

innym kontem, zapisy księgowe dokonywane tą metodą były mało czytelne i z tego też powodu nie znalazła ona szerszego zastosowania w praktyce gospodarczej (Niemski 1947: 174). Rysunek 7 prezentuje fragment szachownicy stosowanej w omawianej metodzie.

Rysunek 7. Przykład szachownicy

Ma \ Winien	Kasa	Bank	Odbiorcy	Dostawcy	Towary	Razem
Kasa						
Bank						
Odbiorcy						
Dostawcy						
Towary						
Razem						

Źródło: Niemski 1947: 172.

2.4. Metoda przebitkowa

Jak sugeruje sama nazwa metody powstałej na początku XX stulecia, jej zastosowanie od strony technicznej wymagało użycia kalki, która pozwalała na dokonywanie zapisów księgowych w obu księgach jednocześnie, to znaczy w dzienniku i w księdze głównej. Posługiwanie się kalką było możliwe pod warunkiem, że księgi rachunkowe prowadzono na luźnych kartach. Każda karta miała taki sam układ rubryk. Za pomocą kalki i odpowiedniego przyrządu służącego do przytrzymywania kart dziennika i kart księgi głównej dokonywało się zapisu najpierw na koncie, które się obciążało (i jednocześnie w dzienniku), a w drugiej kolejności na koncie, które się uznawało (również jednocześnie w dzienniku). Przyjęło się, że karty dziennika spina się razem, tworząc księgę zawierającą zapisy w układzie chronologicznym. Natomiast karty księgi głównej były przechowywane w specjalnie do tego celu zbudowanych skrzynkach, nazywanych kartotekami lub kontotekami (Niemski 1947: 175). Zapisy księgowe początkowo były dokonywane ręcznie, po czym zastąpiła je maszyna księgująca (Doraczyński, Górski 1956: 137).

Najważniejsze zalety metody przebitkowej były następujące (Matuszewicz, Matuszewicz 2001: 416; Doraczyński, Nowicki, Wróblewski 1958: 44):

- redukcja pracochłonności procesu ewidencji księgowej na skutek stosowania kalki,
- redukcja błędów księgowych wynikająca z eliminacji procesu przenoszenia zapisów z dziennika do księgi głównej,
- możliwość stosowania dowolnej liczby kont i w dowolnym ich układzie,
- łatwy dostęp do dowolnego konta potrzebnego do ewidencji księgowej,
- możliwość podziału pracy między dowolną liczbę księgowych,
- możliwość mechanizacji pracy księgowych.

Metoda przebitkowa miała również wady, takie jak (Matuszewicz, Matuszewicz 2001: 416–417):

- utrudniona kontrola w zakresie przebiegu całości oddzielnych transakcji,
- utrudnienia w sporządzaniu sprawozdań powstających na podstawie pozycji wynikających tylko z niektórych zapisów księgowych.

Rysunek 8 przedstawia przykład karty dziennika, a rysunek 9 przykład karty księgi głównej.

2.5. Metoda rejestrowa

Metoda rejestrowa została opracowana w Polsce po II wojnie światowej na podstawie rozwiązań radzieckich. Jej istota opierała się na założeniu, że operacje gospodarcze są ewidencjonowane na rejestrach, czyli podstawowych narzędziach tej techniki księgowości. Można je określić jako wyspecjalizowane dzienniki, do których nanosiło się zapisy w sposób chronologiczny i na podstawie zestawień okresowych dokumentów źródłowych. Rejestry dzieliło się na proste, czyli zestawienia jednego rodzaju dokumentów, i złożone – służące do ujmowania więcej niż jednego rodzaju dokumentów źródłowych (Peché 1988: 227).

Rysunek 8. Przykład karty dziennika (metoda przebitkowa)

Miesiąc ..... 194... r. Strona .....

Data	Pozycja i strona Dziennika	Treść	Symbol konta przeciwstawnego	Winien	Ma	O	Symbol Konta, na którym dokonuje się zapisu

Źródło: Doraczyński, Nowicki, Wróblewski 1958: 45.

Rysunek 9. Przykład karty księgi głównej (metoda przebitkowa)

Symbol ..... Konto ..... Strona .....

Data	Pozycja i strona Dziennika	Treść	Symbol konta przeciwstawnego	Winien	Ma

Źródło: Doraczyński, Nowicki, Wróblewski 1958: 45.

Metoda ta miała następujące zalety (Gierusz 1997: 145):

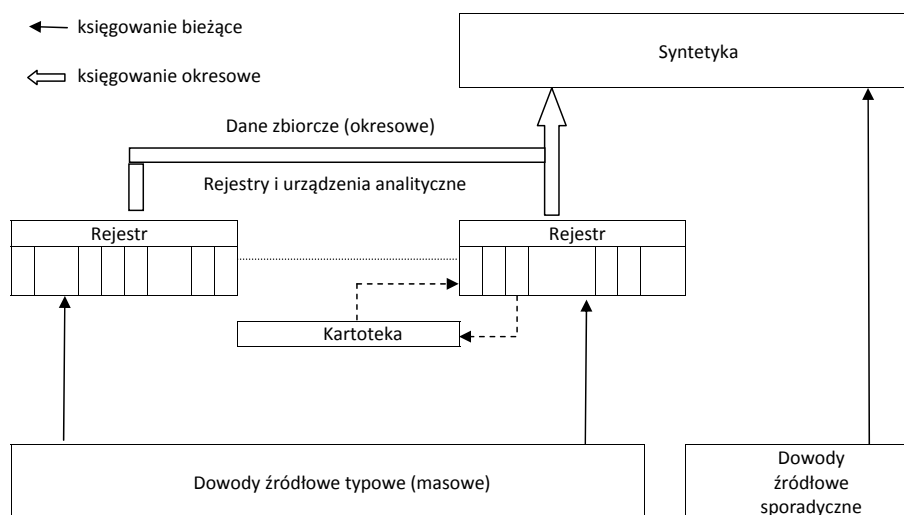
- ujmowanie wiążących się operacji w przekroju kont syntetycznych w jednym rejestrze, co ułatwiało orientację w przebiegu pewnych procesów,
- możliwość wprowadzenia podziału pracy,
- włączenie ewidencji analitycznej do rejestrów,
- ograniczenie zapisów na kontach syntetycznych lub nawet rezygnacja z ich prowadzenia.

Do wad tej metody można z kolei zaliczyć (Gierusz 1997: 145–146):

- małą elastyczność ewidencji księgowej (trudności w księgowaniu operacji nietypowych),
- skomplikowaną i niedogodną formę niektórych rejestrów,
- brak systematycznych zapisów na niektórych kontach.

Rysunek 10 prezentuje schemat graficzny metody rejestrowej.

Rysunek 10. Schemat metody rejestrowej

Źródło: Peche 1988: 227.

2.6. Analiza porównawcza prezentowanych metod

Na podstawie zaprezentowanego materiału można wysnuć wniosek, że rozwój technik księgowania wynikał bezpośrednio z rozwoju przedsiębiorstw pod względem ich wielkości, jak i złożoności powiązań z kontrahentami. Potrzeba rejestracji coraz to większej liczby operacji gospodarczych wymusiła zastąpienie jednego księgowego grupą osób, które wyspecjalizowały się w ewidencji określonych zdarzeń. Na przestrzeni czasu dokładny i pracochłonny zapis zgodnie z metodą włoską został uproszczony w celu zwiększenia efektywności pracy. Wprowadzane zmiany miały również na celu podniesienie przejrzystości zapisów, co osiągnięto dzięki zastosowaniu zbiornika w metodzie francuskiej. Zapisy dokonywane codziennie zastąpiono wpisami dokonywanymi okresowo. Pojawianie się metod zawierających w nazwie przymiotniki „włoska”, „fran-

cuska” czy „niemiecka” świadczy o zbiorowym wysiłku rozszaniach po Europie księgowych pracujących nad doskonaleniem technik rachunkowych. Wysiłki te dotarły też za ocean, gdzie narodziła się metoda amerykańska. Praca nad jej stworzeniem była ukierunkowana na oszczędność czasu i zwiększenie dokładności zapisu. Jednakże pomysł połączenia dziennika z księgą główną okazał się nie najlepszy, dlatego w rozwiniętej metodzie amerykańskiej powrócono do wyodrębnienia z księgi głównej dziennika, a nawet jego podziału. Małą przydatność praktyczną miała z kolei następną metodą, czyli metodą szachownicy, której istotnym mankamentem był brak czytelności wynikający z prezentacji zbyt dużej liczby kont na jednym arkuszu. Zwiększenie stopnia dokładności zapisów, przy jednoczesnym zmniejszeniu możliwości popełniania błędów, osiągnięto dzięki zastosowaniu kalki. Żmudną pracą księgowych ułatwiła w końcu maszyna księgująca, co niewątpliwie stanowiło punkt zwrotny w technice księgowości. Polskim akcentem w doskonaleniu procesu księgowania było opracowanie tzw. metody rejestrowej. Niestety, jej szersze zastosowanie okazało się niemożliwe z powodu skomplikowanej formy rejestrów. Tabela 1 prezentuje charakterystykę porównywanych metod, a tabela 2 – relatywne porównanie wybranych cech opisywanych technik księgowych.

Tabela 1. Charakterystyka porównywanych metod

Nazwa metody	Cecha charakterystyczna	Zapisy
Metoda włoska	dwie księgi – dziennik i księga główna	zapisy codziennie i chronologicznie
Nowa metoda włoska	dziennik w dwóch częściach	zapisy zbiorcze
Metoda francuska	zbiornik oraz dziennik podzielony na wiele części	zapisy w odstępach okresowych
Metoda amerykańska	scalenie dziennika i księgi głównej	brak konieczności przenoszenia zapisów między księgami
Metoda szachownicy	księga główna w postaci luźnych arkuszy	brak czytelności zapisów z powodu zbyt dużej liczby kont
Metoda przebitkowa	stosowanie kalki	jednoczesny zapis w księdze głównej i dzienniku
Metoda rejestrowa	dziennik w postaci rejestrów	zapisy na podstawie zestawień okresowych

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Relatywne porównanie wybranych cech opisywanych technik księgowości

Nazwa metody	Podział pracy	Pracochłonność	Przejrzystość
Metoda włoska	brak	wysoka	wysoka
Nowa metoda włoska	możliwy	średnia	wysoka
Metoda francuska	możliwy	średnia	wysoka
Metoda amerykańska	brak	niska	niska
Metoda szachownicy	brak	niska	niska
Metoda przebitkowa	możliwy	niska	wysoka
Metoda rejestrowa	możliwy	niska	niska

Źródło: opracowanie własne.

■ ■ ■ ZAKOŃCZENIE

Badacze historii rachunkowości są zgodni co do tego, że system rachunkowości podwójnej nie jest wynalazkiem jednego człowieka czy też dziełem przypadku. Prawdopodobnie jest on wynikiem prób i doświadczeń podejmowanych przez wielu kupców i bankierów w różnych miastach włoskich. Wspólną dla nich inspiracją była sama natura zdarzeń księgowych, czyli wymiana towarowo-pieniężna zachodząca między dwiema osobami, jak również obserwacja operacji bankowych. W czasach średniowiecza znano bowiem tzw. operacje żyrowe, które polegały na regulowaniu wzajemnych rozrachunków klientów danego banku nie za pomocą gotówki, ale bezgotówkowo, przez przeniesienie zapisów w księgach bankowych z rachunku dłużnika na rachunek wierzyciela. Na podobnych zasadach funkcjonowały operacje zwane skontrem, sprawdzające się do uregulowania zapłaty za pomocą przelewu wiarygodności. Prawidłowe zapisanie w księgach bankowych zapłaty w postaci żyra lub skontra wymagało dokonania zapisu na dwóch różnych kontach depozytowych, w tej samej kwocie i po przeciwnych stronach. Z czasem taki sposób zapisu zaczął być używany także w przypadku innych operacji, co dało początek księgowości podwójnej (Kawa 1987b: 20). Na przestrzeni wieków szukano również jak najlepszego pod względem technicznym zapisu zdarzeń gospodarczych w księgach handlowych.

LITERATURA

- Alexander J. R. (2012), *History of Accounting*, <http://www.acaus.org/> (dostęp: 13.10.2012).
- Byszewski W. (1912), *Krótki rys rachunkowości (buchalterji)*, Gebethner i Wolff, Warszawa.
- Doraczyński J., Górski J. (1956), *Organizacja rachunkowości w przemyśle*, Studium zaoczne rachunkowości, Warszawa.
- Doraczyński J., Nowicki A., Wróblewski J. (1958), *Schematy do podstaw rachunkowości*, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Warszawa.
- Gierusz B. (1997), *Podręcznik samodzielnej nauki księgowania*, oddk, Gdańsk.
- Gleich E. I. (1952), *Podstawy księgowości*, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Warszawa.
- Gmytrasiewicz M. (1978), *Zasada podwójnego zapisu*, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej, t. 2, Warszawa.
- Hendriksen E. A., van Breda M. F. (2002), *Teoria rachunkowości*, PWN, Warszawa.
- Kardasz A. (2002), *Twórcy rachunkowości w Polsce*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, t. 11 (67), Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Rada Naukowa, Warszawa.
- Kawa M. (1987a), *Pochodzenie i funkcja semantyczna terminów „Winien – Ma” w księgowości podwójnej*, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej, t. 12, Warszawa.
- Kawa M. (1987b), *Geneza podwójnego zapisu księgowego*, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej, t. 13, Warszawa.
- Kawa M. (1994), *Autodynamizm rachunkowości*, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej, t. 28, Warszawa.
- Łuczaj J. (2003), *Ewolucja rachunkowości w Polsce w warunkach globalizacji*, [w:] *Historia, współczesność i perspektywy rachunkowości w Polsce*, S. Sojak (red.), Toruń.
- Matuszewicz J., Matuszewicz P. (2001), *Rachunkowość od podstaw*, Finans-Servis, Warszawa.
- Niemski K. (1947), *Teoria i technika księgowości przedsiębiorstw*, Książka, Warszawa.
- Peche T. (1988), *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, PWE, Warszawa.
- Scheffs M. (1939), *Z historii rachunkowości* (Luca Pacioli), Księgarnia Wł. Wilak, Poznań.
- Skrzywan S. (1971), *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, PWE, Warszawa.
- Wojciechowski E. (1964), *Zarys rozwoju rachunkowości w dawnej Polsce*, PWN, Warszawa.

